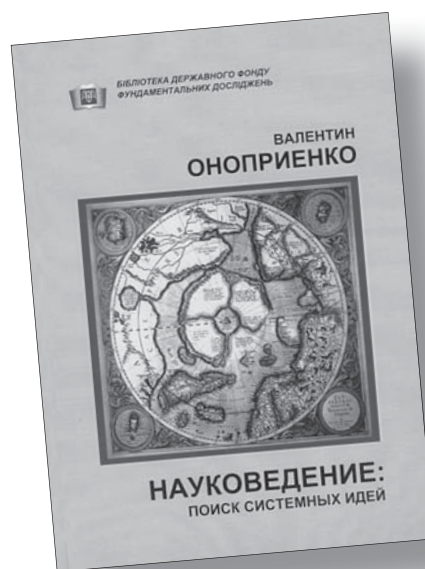

ШЛЯХ ДО НОВИХ ЗНАНЬ

Онопrienко В. И. Наукoвeдeниe: пoиск системных идей. — Киев: ГП «Информационно-аналитическое агентство», 2008. — 288 с.

У всі часи існування наукознавства вчені багатьох країн світу об'єктом своїх досліджень здебільшого обирають біографії видатних діячів науки та історію становлення і розвитку окремих наукових інституцій. Такий підхід притаманний не тільки дисертаційним роботам у сфері природознавчих і суспільно-історичних дисциплін, але й монографічним, не кажучи вже про значний пласт статейних публікацій до різних ювілеїв. Щодо об'єктивного і всебічного розуміння еволюції розвитку наукової думки в межах України, то воно недостатнє, бо, за підрахунками О.Я. Пилипчука, з 1954 року й до сьогодні кандидатських і докторських дисертацій з різних аспектів історії природознавства було захищено трохи більше як сто. Здається, для України, де, як виявилось, найбільшим надбанням нації у світовому контексті є здобутки на ниві науки й освіти, така кількість занадто мала. То що ж тоді говорити про результати, які стосуються питання методології проведення спеціальних історичних досліджень, особливо у їх найвищому прояві — наукознавстві. Україна має велику преференцію у світі, адже серед учених — дослідників історії науки — виділяється постать справжнього патріота цього напрямку знань — високоосвіченого фахівця та знавця своєї справи, завідувача

відділу методології і соціології науки Центру досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г.М. Доброва НАН України, доктора філософських наук Валентина Івановича Онопрієнка.

Якщо, наприклад, історію сільського господарства — провідну галузь економіки України — досліджують нині, завдячуючи також В.І. Онопрієнку, кілька десятків осіб, то питання методології взагалі та наукознавства зокрема — одиниці. Для високопрофесійного дослідження цієї галузі

потрібний принаймні науковий доробок, який має Валентин Іванович. Прекрасна базова освіта, практична робота, як кажуть, у полі, моральні якості вченого, визначальними з-поміж яких є повага до надбань попередніх поколінь учених, дали джерелознавче підґрунтя для виходу в серії «Бібліотека Державного фонду фундаментальних досліджень» довгоочікуваної книги «Наукознавство: пошук системних ідей» (К., 2008).

У рецензованій монографії на основі аналізу та синтезу матеріалів про стан науки останніх двох десятиліть розглянуто зміни в системі, методології і методах наукознавства, структурі та спрямованості дослідницьких завдань, соціальну цінність і ефективність одержуваних результатів.

У книзі висвітлено питання діалогу наукової спільноти з владними структурами й неурядовими громадськими науковими організаціями, досліджено вплив на наукознавство пізнавального апарату соціології науки. Перспективні орієнтири сучасного суспільства знань автор зіставляє з реальними проблемами науки й освіти. Охоплено проблеми організації й розвитку академічної науки.

Дослідження починається з розгляду наукознавства за умов перехідного суспільства. Автор показує наукознавство в контексті реформ і доходить висновку, що проблема рушійних сил розвитку науки й досі залишається однією з нерозв'язаних. У ХХ ст. набули популярності два погляди на це питання. Відповідно до першого — інтерналізму — функціонування й розвиток науки повністю визначені іманентними, внутрішніми, інтелектуальними факторами. Згідно з другим — екстерналізмом, рух науки зумовлений зовнішніми соціальними (економічними і політичними) впливами на неї, потребами практики.

Інтерналізм розглядає розвиток науки як системи знань, яка генерує нове знання,

однак лишає осторонь інші грані її буття. Для екстерналізму характерне висування на перший план проблеми зв'язку наук із соціологією, спроби розкриття механізму взаємодії науки з різними соціальними інституціями. Співвідношення між цими двома силами розвитку системи залежить здебільшого від конкретних особливостей певного історичного періоду.

У першому розділі розглянуто й детально проаналізовано велику кількість джерелознавчої літератури з питань наукознавства, історії науки, соціології тощо. Окремо висвітлено питання взаємовпливу наукознавства й інформатики, визначено місце інформаційної аналітики в наукознавстві. Багато уваги приділено новаціям і стереотипам, креативному та корпоративному в науці, а також розгляду наукознавчої проблеми особистого внеску науковця в дослідження. Автор із сумом констатує: «Вихід за межі корпорації, робота на «стиках» у міждисциплінарному просторі завжди зумовлює нерозуміння і невизнання». Приділено увагу й актуальному об'єкту наукознавства — малій дослідницькій групі.

Окремий підрозділ присвячено особливостям діалогу наукової спільноти з владними структурами і неурядовими громадськими науковими формуваннями.

У другому розділі розглянуто орієнтири суспільства знань і нагальні проблеми науки й освіти. Інформаційні потреби є основою рушійною силою на шляху до нового інформаційного суспільства. Тому В.І. Онопрієнко детально розглядає інформацію і знання в контексті проблематики суспільства знань. Він заглиблюється в проблеми глобального мережевого суспільства і національної науки. Оскільки нові вимоги до національної науково-технічної політики пов'язані з появою в науковій спільноті країни чіткої суб'єктивності, необхідна інтеграція до глобального інформаційного процесу та мережевого суспільства через вітчизняні інтелектуальні продукти, які

пройдуть селекцію Мережі. У полі зору автора і міжнародний рейтинг української науки.

Добре розуміючи проблеми, автор розглядає імперативи освіти для суспільства знань, основою якого стає теоретичне і фундаментальне знання. Сенс реформи системи освіти, на його думку, полягає в тому, щоб, зберігаючи все найкраще, звільнити систему освіти від недоліків, успадкованих від минулого, й одночасно досягнути відповідності сучасним життєвим реаліям, європейським і світовим стандартам. У результаті реформи майже завершено формування нормативно-правової бази освіти; здійснено перехід до підготовки фахівців із нових напрямів і на основі ступінчастої системи запроваджено нову систему контролю й оцінення якості навчально-виховного процесу через ліцензування, атестації та акредитації; розпочато трансформацію гуманітарної освіти України. Реформа змінила систему вищої освіти країни, наблизила її до самодостатності та європейської інтеграції. Проте суттєві внутрішньосистемні показники виявилися далекими від запланованих, а також європейських орієнтирів. Поспішно запроваджена в систему вищої освіти кредитно-модульна система хоч і стимулювала низку позитивних новацій (наприклад, створення нового покоління підручників), але поки що є недосконалою.

Розглядаючи історію науки як пізнавальний ресурс освіти, автор серед іншого детально розробляє проблему методів у різних галузях науки, їх становлення, еволюцію, застосування. Він наголошує, що одержання нового знання, тобто розвиток науки, можливе лише шляхом дослідження за допомогою певних методів. У науковій сфері метод — це шлях пізнання, який дослідник прокладає до свого предмета, керуючись своєю гіпотезою. Філософія дає дослідникові засіб перевірити, чи прийнятний обраний метод для досягнення поставленої мети, і чи послідовно він використовує цей метод у

процесі свого дослідження. В.І. Онопрієнко також звертає увагу на те, що в курсі історії науки має бути об'єктивно і науково-коректно підготовано матеріал з історії української науки. Різні перебільшення і суб'єктивізм, досить характерні для сьогодення, тут неприпустимі.

Третій розділ «Академія наук у дзеркалі наукознавства» починається з розгляду трансформаційних процесів, що відбуваються в Національній академії наук України. Тут подано схему «Основні характеристики трансформації Академії наук України». Автор робить висновок, що криза і стагнація відбилися на рівні самооцінки учених і керівників академічних установ. Тому оцінення стану і рівня досліджень, можливостей інтеграції в європейський і світовий науковий простір потребують суттєвого коригування. Це підтверджує той факт, що вітчизняна наука далека від того, щоб прийняти систему науково-інноваційних індикаторів європейської наукової спільноти і провести свої дослідження через такий сепаратор, який би об'єктивно висвітлив її можливості.

З позицій соціолога розглянуто і питання покоління довгожителів у науці. На основі статистичного матеріалу В.І. Онопрієнко узагальнює, що покоління довгожителів у науці на пострадянському просторі в період трансформації наукових систем виконує функцію інтегратора, який акумулює наступність поколінь у науці, збереження традицій.

Роль покоління довгожителів у науці суперечлива, але конструктивна. «Прикро буде, — пише Валентин Іванович, — якщо воно виявиться останнім в історії вітчизняної (у широкому сенсі) науки, з яким пов'язані надії на збереження ресурсів і потенцій минулого своєрідної, але могутньої наукової системи».

Значну увагу в монографії приділено й інноваційним можливостям академічної науки та умовам їх активізації, що особливо

актуально сьогодні, коли влада декларує євроінтеграційні процеси в межах глобалізації всіх суспільних проявів життя. На думку вченого, вагомим аргументом на користь академічної форми організації фундаментальних досліджень стала б ефективна реалізація нею інноваційної функції. Проте в сучасних умовах вона дедалі більше поступається місцем освітній функції, функціям системної організації науки, а також експертизам: соціально-економічних програм і проектів; селекції зарубіжних знань та інновацій для використання і адаптації на національному ґрунті. У глобалізованому світі це стає важливою умовою національної й культурної безпеки. Автор зауважує, що такий висновок не скасовує необхідності використання інноваційних ресурсів, які має Академія наук, реанімації і активізації інноваційної діяльності НАН України.

Окремо розглянуто питання про суть Академії наук — корпорації учених чи наукової спільноти. Корпоративна природа Академії наук підкреслює елітарність цієї установи, але в дилемі «корпорація» — «наукова спільнота» пріоритет повинні мати принципи функціонування наукової спільноти, які враховують специфіку й автономію професії науковця, спираються на уявлення про спільність мети, сталі традиції, авторитет і самоорганізацію на противагу характерним для корпорації механізм влади, прямий примус і фіксоване членство. «Внеском у дисциплінарне знання є або переведення у розряд розв'язаних будь-якої нової проблеми, або спростування чи коригування розв'язання відомої проблеми. Від якості взаємодії, продуктивного діалогу між інститутами наукового співтовариства, бізнесом і державною владою залежить «соціальне здоров'я» науки і та користь, яку вона приносить суспільству в цілому», — наголошує В.І. Онопрієнко.

Останній четвертий розділ складається з авторських рецензій останніх років, зокре-

ма на книги А.В. Юрєвича «Социальная психология науки», «За «железным занавесом»: мифы и реалии советской науки»; Е.І. Колчинського «Неокатастрофизм и селекционизм — вечная дилема или возможность синтеза?»; В.Ж. Келле «Инновационная система России: формирование и функционирование»; В.С. Арутюнова та Л.Н. Стрекової «Социологические основы научной деятельности»; Б.С. Соколова «Очерки о науке и ученых»; Г.П. Аксьонова «В.И. Вернадский о природе времени и пространства» та ін. Становлять інтерес рецензії на книги Я.Г. Рокитнянського «Николай Вавилов. Историческая драма» та «Рассекреченный Зубр. Следственное дело Н.В. Тимофеева-Ресовского», а також на його поетичні збірки.

Монографія віддзеркалює найважливіші етапи розвитку наукознавства, містить багато покликань на наукові праці видатних учених різних часів і має значну за обсягом бібліографію з наукознавства.

Високий науковий рівень книги поєднується з доступністю викладення наукового матеріалу. На таке видання давно очікували фахівці, об'єктом досліджень яких є еволюція наукознавства, а предметом — розроблення його системних ідей.

Монографія стане в нагоді історикам науки, зокрема аграрної, озброюючи дослідників сучасним розумінням поняття методології, ролі окремих методів дослідження, наукової термінології тощо. Книгу бажано було б перевидати українською мовою.

Подібні дослідження сьогодні не можуть бути не затребувані наукою і практикою, оскільки наша країна стала на шлях формування суспільства знань і наближення до європейського, а далі й світового рівня.

В. ВЕРГУНОВ,
професор,
директор Державної наукової
сільськогосподарської
бібліотеки УААН (Київ)